

AĞIN KİTABELERİ*

INSCRIPTIONS OF AĞIN

*Remzi AYDIN***

Özet:

Bu çalışmada, Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Elazığ'ın Ağın İlçesi'ndeki mimari anıtlar üzerinde yer alan inşa ve onarım kitabeleri ele alınmıştır. Bu kapsamda ilçe merkezi ve merkeze bağlı mahalleler ile köylerinde bulunan on yedi yapı üzerindeki toplam yirmi üç kitabe incelenmiştir. Bu kitabelerden bir kısmının inşa, bir kısmının ise onarıma ait olduğu tespit edilmiştir. İncelenen kitabeler, cami, medrese ve çeşmelere aittir. Yapılardan sadece medrese günümüze ulaşmamış olup, kitabesi belediye binasında muhafaza edilmektedir. Kitabelerin üzerindeki tarih ibarelerinden ilçenin 17. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki imar faaliyetleri öğrenilmektedir. Kitabelerin çoğunluğu taşra üslubunu yansıtan sade bir bezemeye sahiptir. Kitabe metinlerindeki ünvan ve lakaplar; banilerin kimliği, mesleği ve sosyal statülerine ilişkin bilgileri ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Ağın, Kitabe, Cami, Çeşme, Medrese.

Abstract:

The subject of this study is the construction and restoration inscriptions on architectural monuments in Agin, a town in Elazig, one of the important provinces in Eastern Anatolia. Within this framework, a total of 23 inscriptions found on the seventeen buildings in the town center, its districts and villages have been examined. It has been determined that some of these inscriptions are about the construction and some the restoration of these monuments. These inscriptions belong to a madrasah, mosques and fountains. Among these monuments only the madrasah is not extant and its inscription is preserved at the municipality building. Based on the dates on these inscriptions, it is understood that the construction activities took place in the town between the 17th and 20th centuries. Most of the inscriptions have plain decorations displaying rural style. The titles and nicknames on the inscriptions contain information about the patrons' identities, occupations and social status.

Key words: Elazığ, Ağın, Inscription, Mosque, Fountain, Madrasah.

* Bu çalışma, 19-21 Kasım 2015 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen "Arap Harfli Yazutlar ve Bursa Mezar Taşları Çalışma Toplantısı"nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü - Kayseri raydin@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

Elazığ şehrinin 85 km. kuzeybatısında yer alan Ağın İlçesi'nin tarihi geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Keban Barajı'nın yapımı dolayısı ile 1968-1976 yılları arasında yapılan kurtarma kazıları sırasında bölgenin tarihinin Yontma Taş Çağı'na kadar uzandığı tespit edilmiştir. Günümüze gelinceye değin birçok medeniyete ev sahipliği yapan Ağın, Malazgirt Savaşı sonrasında Türk iskânına açılmıştır. Bölge Türk döneminde sırasıyla Mengücekerler, Artukoğulları, Anadolu Selçuklu, Eretnaogulları, Akkoyunlu ve Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Aydoğmuş, 1992; Köroğlu, 1996; Buran, 1997; Beydemir, 1999). 19. yüzyılın sonlarında yayınlanan coğrafi eser Kâmûsu'l A'lâm'da Ağın, Elazığ Vilayeti'ne bağlı Eğin Kazası'nın bir nahiyesi statüsünde olup elli iki köyden müteşekkildir (Şemseddin Sami, 1306, s. 234). 1892 tarihli salnamede Ağın ve köylerinde 58 mescit ile sıbyan mektepleri bulunduğu belirtilmektedir (Salname-i Vilayet-i Mamûratü'l-aziz, 1310, s. 70,73).

Bu makalede, Ağın İlçesi ve köylerinde bulunan cami, medrese ve çeşmeler üzerindeki inşa ve onarım kitabeleri incelenmiştir. Bu kapsamda merkez ve köylerde arazi çalışması yapılmış, fotoğraf çekimlerinin yanı sıra gerekli olanların estampajı alınmıştır. Arazi çalışmasında tespit edilen kitabeler, metinlerin orijinal yazımına sadık kalınarak¹, Arap harfli Türkçe (Osmanlıca) olarak kaydedilmiş ve altında okunuşu verilmiştir. Metinlerden elde edilen bilgilerden hareketle yapıların hangi tarihte, kim tarafından inşa ettirildiği veya onartıldığı ortaya çıkarılmıştır. İlgili bölümde örnekler ele alınırken kategorik sınıflama yapılmış, bu sınıflama içerisinde ise kronolojiye bağlı kalınmıştır. Aynı yapıya ait farklı tarihlere dair kitabelerde ise kronoloji gözetilmemiştir.

1. AĞIN'DAKİ MİMARİ ANITLAR ÜZERİNDE YER ALAN KİTABELER

1.1. Camiler

1.1.1. Beyelması Köyü Camisi

Cami, ilçe merkezinin 4 km. kuzeybatısında bulunan Beyelması Köyü'nde yer almaktadır. İbadete açık olan caminin üzerinde yer alan kitabesine göre 1699-1700 yıllarında yapıldığı sonrasında ise 1893 yılında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Caminin güney cephesi üzerinde biri ilk inşa, diğeri ikinci inşaya ait iki kitabe yer almaktadır. Taş üzerine celi-sülüs hatla kabartma olarak işlenmiş iki satırlık ilk inşaya ilişkin bilgi veren kitabe şu şekildedir (Foto. 1):

¹ Kitabelerde yer alan kelimelerin bir kısmı yazan tarafından yanlış ve eksik yazılmıştır. Kitabe metinlerinin yazımında, yanlış ve eksiklikler aynen korunmuştur.

Foto. 1: Beyelması Köyü Camisi İlk İnşaya Ait Kitabe.

Kitabe Metni:

تاريخ ماشالله عتيق
١١١١

Okunuşu:

Tarih-i “Mâ-şâallah” Atik

1111

Kitabede yer alan “tarih-i atik” ibaresi yapının eski, yani ilk inşa tarihine işaret etmektedir. Buna göre yapı ilk olarak 1699-1700 yıllarında inşa edilmiştir. Kitabede yer alan “Mâ-şâallah” ibaresi madalyon şeklinde istifli olarak yazılmıştır.

Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş, yapının ikinci inşasına dair kitabe dört satırdan ibarettir. İlk satırı tamamen tahrip edilen kitabenin okunabilen diğer satırları şu şekildedir (Foto. 2):

Foto. 2: Beyelması Köyü Camisi İkinci İnşaya Ait Kitabe.

Kitabe Metni:

نهايت بولدى انشاسى صورتله طبعه موافق
ايدى امورينى بارى تك يرينده رضايه مطابق
سنه ۱۳۱۱ محرم

Okunuşu:

Nihayet buldu inşası suretle tab'a muvafık
İde umurını bar-i tek yerinde rızaya mutabık
Sene 1311 muharrem

Kitabeden anlaşıldığına göre caminin yapımı 1893 yılının Temmuz-Ağustos aylarında tamamlanmıştır.

1.1.2. Aşağı Cami

Cami, ilçe merkezinde Şehit Mehmet Yavuz Caddesi'nde yer almaktadır. Günümüzde ibadete açık olan caminin ilk yapım tarihi 1701 olarak belirtilmektedir (Aydoğmuş, 1992, s.18). Ancak cami üzerinde bu tarihe ilişkin herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Minaresinin batı cephesindeki üç satırlık celi-sülüs hatla yazılmış kitabe şu şekildedir (Foto. 3):

Foto. 3: Aşağı Cami Minare Kitabesi.

Kitabe Metni:

بوقفی صاحبہ مبارک ایلہ حق ایکى جهانده یوزین ایلہ اق
صاحب الخیرات الزاعم درکلی عالی الحاجی عثمان آغا
ابن احمد بك م فی ۲۰ سنه ۱۱۷۳ هوالباقی

Okunuşu:

Buvakfı sahibine mübarek eyleye Hakk, iki cihanda yüzün eyleye ak
Sahibü'l hayrat Ez-zâim Derikli Âlî el-hacı Osman Ağa
İbn-i Ahmed Beg Muharrem fi 20 sene 1173 Hüve'l baki.

Kitabede yer alan bilgilerden bu hayrı, Ez-Zaim Derikli Hacı Ali Osman Ağa'nın oğlu Ahmed Bey'in 13 Eylül 1759 tarihinde yaptırdığı anlaşılmaktadır. İfadelerden anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Bey, Mardin'in Derik ilçesinden olup, zeamet sahibi hatırlı bir kişidir. Üzerinde bulunduğu yerden hareketle, kitabedeki bilgilerin sadece minareyi kapsadığı düşünülebilir.

1.1.3. Yenipayam Köyü Camisi

Cami, ilçenin yaklaşık 6 km. batısındaki Yenipayam Köyü'nde yer almaktadır. 1967 yılında tamamen yenilenmiş olan caminin giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre eski cami 1773-1774 yılında inşa edilmiştir. Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş üç satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 4):

Foto. 4: Yenipayam Camisi İnşa Kitabesi.

Kitabe Metni:

يا مفتح الابواب
افتح لنا خير الباب
سنة ١١٨٧

Okunuşu:

Ya müfettiha'l- ebvab
İfteh lena hayre'l-bab
Sene 1187.

Kitabede “Ey kapıları açan (Allah'ım) bize hayır kapılarını aç” anlamına gelen dua ile miladi karşılığı 1773-1774 yılına denk gelen tarih ibaresi yer almaktadır. Caminin 1967 yılında tamamen yenilenmesi kitabenin yapıya ait olup olmadığını şüpheli hale getirmekle birlikte, gelenek olarak eski yapıya ait kitabenin yeni inşa sırasında kullanılarak korunduğu çok sayıda örnekte görülmektedir.

1.1.4. Balkayası Köyü Camisi

Cami, ilçe merkezinin 17 km. batısında yer alan Balkayası Köyü'nde yer almaktadır. Yapının giriş kapısı üzerinde iki ayrı onarım kitabesi bulunmaktadır. Alttaki kitabeğe göre yapı, 1856-1857 yıllarında Ali Bey ve Molla Murtaza tarafından inşa ettirilmiştir. Taş üzerine celi-sülüs hat ile dört satır olarak yazılmış alttaki kitabe şu şekildedir (Foto. 5):

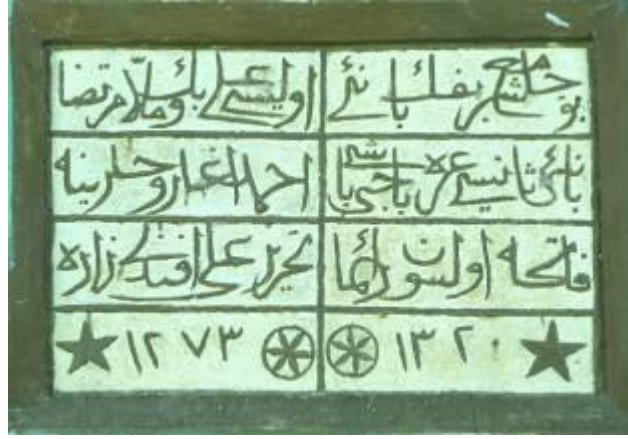

Foto. 5: Balkayası Köyü Camisi Alttaki Kitabe.

Kitabe Metni:

بو جامع شریفک بانئ / اولیسی علی بک و ملا مرتضا
بانئ ثانسی عره باجی باشی / احمد اغا روحلرینه
فاتحه اولسون داما / تحریر علی افندی زاده
۱۲۷۳ / ۱۳۲۰

Okunuşu:

Bu cami' şerifin bani-i / evvelîsi Ali Beg ve Molla Murtaza

Bani-i sanisi Arabacı Baş / Ahmed Ağa ruhlarına

Fatiha olsun daima / tahrir Ali Efendi zade

1320 / 1273.

Kitabeden anlaşıldığına göre cami ilk olarak 1856-1857 yıllarında Ali Bey ve Molla Murtaza isimindeki iki kişi tarafından yaptırılmıştır. 1902-1903 yıllarında ise Arabacıbaşı Ahmet Ağa tarafından ikinci defa inşa ettirilmiştir. Kitabedeki bilgilerden caminin ilk inşasından 46 yıl sonra yıkıldığı veya tahrip olduğu, bu sebeple de tamir veya yeniden inşa edildiği ileri sürülebilir. Son satırdan kitabe metnini yazan kişinin ise Ali Efendizade olduğu öğrenilmektedir.

Üstteki kitabe de taş üzerine celi-sülüs hat ile yedi satır olarak yazılmış olup metni şu şekildedir (Foto. 6):

Foto. 6: Balkayası Köyü Camisi Üstteki Kitabe.

Kitabe Metni:

حضرت سلطان عبدالحمید خان جمله خیرات سایه سینده ...
حاکمای معظم حصر عدالت جمله السان حجه شکوفه ...
سبب تعمیر پاشا زادہ عمر اگا سو ناظری منلا مصطفی زادہ حسین
... سوادن ... کس دنیا دہ قالماز هیچ کس اللہ بسرنا
نورہ س پورنور تاریخ شکف نہایت بوکا ...
محرر مصطفی ... نہایتہ ایردی جمله ...
۱۳۲۰

Okunuşu:

Hazret-i Sultan Abdülhamid Han cümle hayrat sayesinde ...

Hak-pay-i muazzam hasr-i adalet cümle'l-lisan hüccet-i şükûfe ...

Sebeb-i ta'mir Paşa zade Ömer Ağa su nazırı Monla Mustafa zade Hüseyin

... sevadan ... kes dünyada kalmaz hiç-kes Allah be-serna

Nev-res pür-nûr tarih şekiğ nihayet buna ...

Muharrir Mustafa ... nihayete erdi cümle ...

1320

Kitabede yer alan bilgilerden caminin Sultan II. Abdülhamid Han zamanında Paşazade Ömer Ağa ile Su Nazırı Molla Mustafa zade Hüseyin Bey tarafından 1902-1903 yıllarında tamir ettirildiği öğrenilmektedir.

Kitabenin beşinci satırından eb-ced ile tarih düşüldüğü anlaşılmaktadır. Tarih ibaresinden sonra yer alan ve bir anlam ifade etmeyen “شكغ” kelimesinin eb-ced ile tarih karşılığı rakamla ifade edilen “1320” rakamına tekabül etmektedir. Son satırda ise kitabe metnini Mustafa isimli birinin kaleme aldığı yazılıdır.

1.1.5. Pul Köyü Camisi

Cami, ilçenin yaklaşık 13 km. kuzey batısındaki Pul Köyü’nde yer almaktadır. Üzerindeki kitabelere göre 1870-1871 yıllarında inşa edilmiştir. Caminin üzerinde inşa tarihini gösteren dört adet kitabe bulunmaktadır. Caminin son cemaat mahalline geçit veren giriş kapısı üzerinde taş üzerine celi-sülüs hatla kabartma olarak işlenmiş iki satırlık birinci kitabe şu şekildedir (Foto. 7):

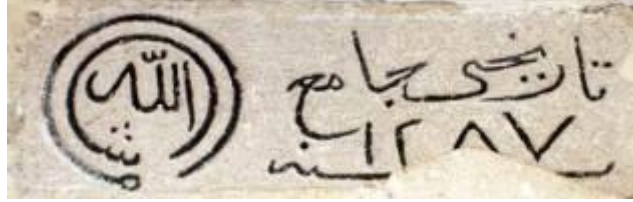

Foto. 7: Doğu Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe.

Kitabe Metni:

تاریخی جامع ماشاالله

سنه ۱۲۸۷

Okunuşu:

Tarihi Cami Mâ-şâallah sene 1287.

Kitabeden anlaşıldığına göre cami 1870-1871 yıllarında inşa edilmiştir. İnşa tarihinin yanında yer alan “Mâ-şâallah” ibaresi madalyon şeklinde istif edilmiştir.

Caminin doğu beden duvarının üst seviyesindeki bir taş üzerine kabartma olarak işlenmiş iki satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 8):

Foto. 8: Doğu Beden Duvarı Üzerindeki Kitabe.

Kitabe Metni:

ماشاالله ماشاالله

١٢٨٧

Okunuşu:

Mâ-şâallah Mâ-şâallah 1287.

Kitabede doğu giriş kapısı üzerindeki ile aynı hicri tarih yazılmıştır. Miladi olarak bu tarih 1870-1871 yıllarına denk gelmektedir. Kitabede biri madalyon, diğeri tuğra biçiminde istif edilmiş iki adet “Mâ-şâallah” ibaresi yer almaktadır.

Camideki üçüncü ve dördüncü kitabe, harim giriş kapısı üzerinde yer almaktadır. Üstteki kitabe kenarları silmelerle çevrilmiş bir kartuş içerisinde bozuk celi-sülüs hat ile dört satır halinde taş üzerine kabartma olarak yazılmıştır. Kitabenin metni şu şekildedir (Foto. 9):

Foto. 9: Harim Giriş Kapısı Üstteki Kitabe.

Kitabe Metni:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

سَنَةِ ١٢٨٧

Okunuşu:

Bismillahirrahmanirrahim

Fevelli vecheke şatre'l mescidü'l haram²

La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah

Sene 1287.

² "Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü hemen Mescid-i Haram'a doğru çevir" **Kur'ân-ı Kerîm, 2/149.**

Kitabede; besmele-i şerif, Bakara Sûresi 149. ayetten bir bölüm, kelime-i tevhid ve tarih ibaresi yazılmıştır. Tarih ibaresi daha önce zikredilenler ile aynı olup miladi karşılığı 1870-1871'dir.

Alttaki dördüncü kitabe, yine bozuk celi-sülüs hat ile iki satır halinde taş kabartma olarak işlenmiştir. Kitabenin metni şu şekildedir (Foto. 10):

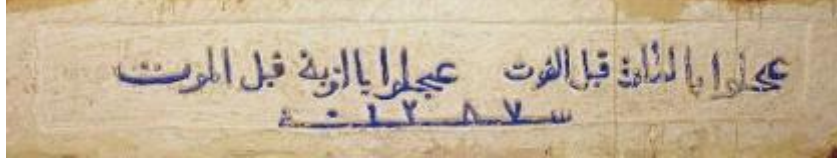

Foto. 10: Harim Giriş Kapısı Alttaki Kitabe.

Kitabe Metni:

عجلوا بالصلاة قبل الموت عجلوا بالتوبة قبل الموت
سنة ١٢٨٧

Okunuşu:

Accilû bi's-salâvati kable'l-fevt, accilû bi't-tevbeti kable'l-mevt
Sene 1287.

Kitabede İslâm Peygamberi'nin "Vakit geçmeden namaz kılmakta, ölüm gelmeden tevbe etmekte acele edin." hadisi ve diğer kitabelerdeki ile aynı tarih ibaresi yazılıdır.

1.1.6. Şenpınar (Vahşen) Camisi

Cami, ilçenin yaklaşık 1 km. kuzeybatısındaki Şenpınar Mahallesi'nde yer almaktadır. İbadete açık olan cami, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre 1880-1881 yıllarında yaptırılmıştır. Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş olan üç satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 11):

Foto. 11: Şenpınar (Vahşen) Camisi Kitabesi.

Kitabe Metni:

بسم الله الرحمن الرحيم
سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين
سبب البنا اسماعيل اغا حقى وخشنى سنه ١٢٩٨

Okunuşu:

Bismillahirrahmanirrahim

Selâmun aleykum tıbtum fedhulûhâ hâlidîn³.

Sebebü'l bina İsmail Ağa Hakkı Vahşeni sene 1298.

Kitabede; besmele-i şerif, Zümer Sûresi 73. Ayetten bir bölüm, bani ve inşa tarihine ait bilgiler yer almaktadır. Buna göre cami, Vahşenli İsmail Hakkı Ağa'nın önderliğinde, 1880-1881 yıllarında inşa ettirilmiştir.

1.1.7. Modanlı Köyü Camisi

Cami, ilçe merkezinin 40 km. batısında yer alan Modanlı Köyü'nde yer almaktadır. Caminin bir köşesine yerleştirilmiş kitabeden yapının 1901-1902 yıllarında inşa edildiği öğrenilmektedir. Bozuk celi-sülüs hatla üç satır halinde yazılan kitabenin metni şu şekildedir (Foto. 12):

Foto. 12: Modanlı Köyü Camisi Kitabesi.

Kitabe Metni:

ماشاءالله
اند(ى)
١٣١٩
شاهين اوغلى محمد
١٣١٧

³ “Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya” derler (Kur’ân-ı Kerîm, 39/73).

Okunuşu:

Mâ-şâallah

İtd(i)

1319

Şahin oğlu Muhammed

1317

Hem hicri hem de rumi takvim ile tarih düşülen kitabedeki bilgilerden caminin 1901-1902 yıllarında Şahin oğlu Muhammed tarafından inşa edildiği öğrenilmektedir.

1.1.8. Başpınar Camisi

Cami, ilçe merkezinin yaklaşık 4 km. kuzeybatısındaki Başpınar Mahallesi'nde yer almaktadır. Güney cephesi üzerine yer alan kitabeye göre yapı 1937-1938 yıllarında inşa edilmiştir. Taş üzerine bozuk celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş altı satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 13):

Foto. 13: Başpınar Camisi Kitabesi.

Kitabe Metni:

ماشاءالله تعالى
عثمان اغا سيب اولدى
جامعك بناسنه
حق رحمت ايلسون
كندونه اتسنه اناسنه
۱۳۵۶

Okunuşu:

Mâ-şâallah-ı teali
Osman Ağa sebep oldu
Caminin binasına
Hak rahmet eylesün
Kendüne atasına anasına
1356.

Kitabede “Mâ-şâallah” ibaresi ile bani ve inşa tarihine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre cami, Osman Ağa’nın öncülüğünde, 1937-1938 yıllarında inşa ettirilmiştir.

1.2. Çeşmeler

1.2.1. Pul Köyü Çeşmesi

Çeşme, ilçenin yaklaşık 13 km. kuzey batısındaki Pul Köyü’nde yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde biri inşa, diğeri tamir olmak üzere iki adet kitabe bulunmaktadır. Taş üzerine bozuk celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş dört satırlık inşa kitabesi şu şekildedir (Foto. 14):

Foto. 14: Pul Köyü Çeşmesi İnşa Kitabesi.

Kitabe Metni:

بو خیراتی وقف ایدنلر
رحمتک ایله یارلغا؟ ...
... عثمان اغا بن علی بکر
سنه ۱۱۵۵

Okunuşu:

Bu hayratı vakf idenler ...

Rahmetin ile yarlığa? ...

Osman Ağa bin Ali Bekir

Sene 1155.

Kitabeden anlaşıldığına göre çeşme Ali Bekir'in oğlu Osman Ağa tarafından 1742-1743 yıllarında inşa ettirilmiştir.

Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş üç satırlık tamir kitabesi ise şu şekildedir (Foto. 15):

Foto. 15: Pul Köyü Çeşmesi Tamir Kitabesi.

Kitabe Metni:

بو خيراتی تعمیر اتدی حسن بك باشی

قران ایله ایمان اوله یولداشی

سنه ۱۲۴۷

Okunuşu:

Bu hayratı tamir etdi Hasan bin başı

Kur'an ile iman ola yoldaşı

Sene 1247.

Kitabeden çeşmenin Binbaşı Hasan tarafından 1831-1832 yıllarında tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

1.2.2. Modanlı Köyü Çeşmesi

Çeşme, ilçe merkezinin 40 km. batısında yer alan Modanlı Köyü'nde yer almaktadır. Çeşme kemerinin köşesine yerleştirilmiş kitabeden yapının

1762-1763 yıllarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Üç satır halinde celi-sülüs hat ile yazılmış kitabenin metni şu şekildedir (Foto. 16):

Foto. 16: Modanlı Köyü Çeşmesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

... صاحب

وقف

سنه ١١٧٦

Okunuşu:

... sahib-i

vakf

Sene 1176.

Kitabedeki bilgilerden çeşmenin bir hayır sahibi tarafından 1762-1763 yıllarında inşa ettirildiği öğrenilebilmektedir.

1.2.3. Öğrendik Köyü Çeşmesi

Çeşme ilçe merkezinin 10 km. kuzeyindeki Öğrendik Köyü'nde bulunmaktadır. Çeşme nişi üzerine yerleştirilmiş kitabeden çeşmenin 1794-1795 yıllarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Taş üzerine celi-sülüs hat ile dört satır halinde yazılan kitabenin metni şu şekildedir (Foto. 17):

Foto. 17: Öğrendik Köyü Çeşmesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

ماشاءالله
صاحب الخيرات والحسنات نال اغاسى
عرب زاده عبدالله اغا رحمتى الله عليه
سنه ١٢٠٩

Okunuşu:

Mâ-şâallah

Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat Nal Ağası

Arab zade Abdullah Ağa rahmetullahi aleyh

Sene 1209

Kitabedeki bilgilerden çeşmenin 1794-1795 yıllarında Nal Ağası Arapzade Abdullah Ağa tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin sağ alt tarafına kazınmış tarih “ 1323” ibaresinden hareketle çeşmenin 1905-1906 yıllarında tamir edildiği ileri sürülebilir.

1.2.4. Yukarı Akpınar Çeşmesi

Çeşme, ilçenin 4 km. kuzeybatısındaki Yukarı Akpınar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kitabesinden çeşmenin 1814-1815 yıllarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş üç satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 18):

Foto. 18: Yukarı Akpınar Çeşmesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

صاحب الخيرات
والحسنات
على اغا ١٢٣٠

Okunuşu:

Sahibü'l hayrat

Ve'l hasenat

Ali Ağa 1230

Kitabeden çeşmenin Ali Ağa tarafından 1814-1815 yıllarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

1.2.5. Balkayası Köyü Çeşmesi

Çeşme, ilçe merkezinin 17 km. batısında yer alan Balkayası Köyü'nde aynı isimdeki caminin cephesinde yer almaktadır. Çeşme nişinin içerisinde yer alan kitabeğe göre yapı, 1872-1873 yıllarında inşa edilmiştir. Taş üzerine celi-sülüs hat ile sekiz satır olarak yazılmış kitabe şu şekildedir (Foto. 19):

Foto. 19: Balkayası Köyü Camisi Alttaki Kitabe.

Kitabe Metni:

بحمدالله مراد اولدى عنایت ایله رحمان ماشالله تمام اولدى بو چشمه ایلدى جریان
اهالسندن اکثری چشمه یه سعی ایندلى یارین محشرده انلری قویه جنتلره رضوان
... صاحب الخیرات بوله منصبی ... اچدکجه بو کران (کتبه محمدی حلمی)
کتورور بو صیبی بونده جامع شریف اوکنده کم چشمه حوضنده نه کوزل رسیمله عنوان
صاحب الخیرات خلیل اغا چشمه اقتدی صفا کیرسون محشرده اچمغا اسماعیل ابن عثمان
سبب اولدى ... احمد ... جنتی الشدر صاتون عواض بوله بلا نقصان
وزینله سولدک سوزی چبقه طوغری جای؟ اوزی؟ ... بلا یازی بک اکیوز طقوز سکسان

سنه ۱۲۸۹

Okunuşu:

Bihamdillah murad oldu inayet ile Rahman-ı Mâ-şâallah tamam oldu
bu çeşme eyledi cereyan

Ahalisinden ekseri çeşmeye sai edenleri mahşerde anları koya
cennetlere Rızvan

... sahibü'l-hayrat bula mansıbı ... açıldıkca bu kerân (ketebehu
Muhammedi Hilmi)

Getürür bu suyu bunda cami' şerif önünde kim çeşme havzında ne
güzel resimle ünvan

Sahibü'l-hayrat Halil Ağa çeşme akıttı safa girsün mahşerde açmağa
İsmail ibn-i Osman

Sebeb oldu ... Ahmed cennetü'ş-şadr ivaz bula bila noksan

Vezinle söyledik sözü çıka doğru cay-i? özü? ... bala yazı bin ikiyüz
dokuz seksen

Sene 1289

Kitabedeki bilgilerden çeşmenin 1872-1873 yıllarında Halil Ağa tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Metinde yer alan “sebeb oldu” ifadesinden ise çeşmenin yapımına Ahmed adında birinin vesile olduğu çıkarılmaktadır. Kitabenin üçüncü satırındaki “ketebe Muhammedi Hilmi” ifadesi de metni kaleme alan kişiyi nitelemektedir. Son satırda yapım tarihinin yazıyla da belirtildiği ifade edilmektedir. “Vezinle söyledik sözü çıka doğru ...” ifadesi bin iki yüz dokuzdan sonra gelen seksen kelimesinin hem kafiye tamamlamak hem de rakamla bildirilen 1289 tarihine ulaşmak için yazıldığını göstermektedir. Yazı ile yazılan tarih 1209 ve 80 rakamlarıdır. Bunlar toplandığında rakamla verilen 1289 tarihine ulaşılmaktadır.

1.2.6. Yenipayam Köyü Çeşmesi

Çeşme, ilçenin yaklaşık 6 km. batısındaki Yenipayam Köyü'nde yer almaktadır. Çeşmenin yan yüzündeki kitabesi, son dönemlerde yapılan onarımlar sırasında, bitişiğine ilave edilen duvarla birlikte kısmen kapatılmıştır. Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş dört satırlık kitabenin okunabilen kısmı şu şekildedir (Foto. 20):

Foto. 20: Yenipayam Çeşmesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

... طوبجی ... یوزباشی سلیمان اغا

... اوری؟ احیا

... ویرسون حضرت مولا

سنه ۱۳۰۷

Okunuşu:

... topcu ... Yüzbaşı Süleyman Ağa

... evar-ı ihya

... vîrsün hazreti Mevla

Sene 1307.

Kitabenin okunabilen kısımlarından çeşmenin Topçu Yüzbaşı Süleyman Ağa tarafından 1889-1890 yıllarında inşa veya tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Kitabede geçen ihya kelimesi, hem inşa hem de tamir anlamında kullanıldığından kesin bir görüş bildirmek mümkün değildir. Ancak soru işareti ile belirttiğimiz imaret anlamına gelen “evar” kelimesi ile birlikte kullanımı düşünüldüğünde, mevcut bir çeşmenin tamir edildiği söylenebilir.

1.2.7. Beyelması Köyü 205 Numaralı Ev Üzerindeki Çeşme Kitabesi

Beyelması Köyü’nde günümüze ulaşmayan bir çeşmeye ait olduğunu düşündüğümüz kitabe, şu anda aynı mahallede bulunan 205 numaralı evin duvarında yer almaktadır. Taş üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş dört satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 21):

Foto. 21: Beyelması Köyü 205 Numaralı Ev Üzerindeki Çeşme Kitabesi.

Kitabe Metni:

يا رب ايله عنایت قیل تعطف
احیا ایتدی بو چشمه رقیه بنت یوسف
فاتحه خان اول ... نظیف
سنه ۱۳۲۹

Okunuşu:

Ya Rabb eyle inayet, kıl t'aattuf
İhya itdi bu çeşme, Rukiyye bint Yusuf
Fatiha han ol ... Nazif
Sene 1329

Kitabeden çeşmenin 1911 yılında Yusuf kızı Rukiyye tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir.

1.2.8. Yüzbaşı Mehmed Latif Çeşmesi

Çeşme, Ağın ile Beyelması Mahallesi arasındaki yol üzerinde yer almaktadır. Tamamen yenilenmiş olan çeşmenin üzerine eski kitabesi yerleştirilmiştir. Maalesef bu kitabe de yoğun bir tahribata uğramıştır. Bozuk celi-sülüs hat ile taş üzerine kabartma olarak işlenmiş dört satırlık kitabe metni şu şekildedir (Foto. 22):

Foto. 22: Yüzbaşı Mehmed Latif Çeşmesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

بو چشمه یی؟ احیا؟... یوز باشی محمد لطیف
ایله یا رب عزیمت لطف
اولدی یكدیكرمزه تاریخ

Okunuşu:

Bu çeşmeyi? İhya itdi? ... Yüzbaşı Mehmed Latif

Eyle ya Rabb azimet-i lutf

Oldu yek diğerimize tarih

Üzerinde kurşun izlerinin de bulunduğu kitabe kısmen okunabilmiştir. Okunabilen kısımdan çeşmenin Yüzbaşı Mehmed Latif tarafından inşa veya tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

1.3. Medreseler

1.3.1. Ali Bey Medresesi

Günümüze ulaşamayan medresenin bugünkü Ağın Belediyesi'nin yerinde olduğu belirtilmektedir. Medreseye ait inşa kitabesi de şu anda belediye binasının girişinde sergilenmektedir. Mermer üzerine celi-sülüs hat ile kabartma olarak işlenmiş üç satırlık kitabe şu şekildedir (Foto. 23):

Foto. 23: Ali Bey Medresesi Kitabesi.

Kitabe Metni:

یاپدی سلطان زمان بنده سی بو مدرسه یی / قرنادن علی بک ذات مکارم مشرب
علی بک مدرسه سی نامی ایله یاد اولنور / معدن معرفت و مکتب عرفان و ادب
چیقدی بر دانه بو میدان سخا وتده بنا / بونده تحصیل اولونور جمله علم ساعی ایله هپ
۱۳۰۸ کتبه حسن بن صادق

Okunuşu:

Yapdı Sultan-ı zaman bendesi bu medreseyi / Kurenâdan Ali Beg zat-ı mekarim meşreb

Ali Beg Medresesi namıyla yâd olunur / M‘aden-i m‘arifet ve mekteb-i ‘irfan ve edeb

Çıkdı bir dane bu meydan-ı sahâvetde binâ / Bunda tahsil olunur cümle ilm-i sâî ile hep

1308 Ketebehü Hasan bin Sadık

Kitabede yer alan bilgilerden medreseyi, Sultan II. Abdülhamid Han’ın yanında muhtemelen mabeynci olarak görev yapan, Ali Bey’in 1890-1891 yıllarında inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Medresenin Ali Bey Medresesi adıyla anıldığı kitabede zikredilmiştir. Kitabenin altında oldukça küçük bir şekilde istifli ketebe⁴ kısmı yer almaktadır (Foto. 24). Buna göre kitabe metni Sadık oğlu Hasan tarafından kaleme alınmıştır. Medresenin bahsi geçen kişi tarafından yaptırıldığı 1892 tarihli salnamede de geçmektedir (Salname-i Vilayet-i Mamûratü’l-aziz, 1310, s. 72).

Medresede ders veren Müderris Hüseyin Efendi’ye atfen bazı kaynaklarda yapının adı Hüseyin Bey Medresesi olarak geçmektedir (Aydoğmuş, 1992, s. 18).

2. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, on yedi yapı üzerindeki yirmi üç kitabe ele alınmıştır. Sekiz cami üzerindeki on üç kitabeden on biri inşa, ikisi tamire ilişkindir. Sekiz çeşme üzerinde bulunan dokuz kitabeden beşi inşa, biri tamir, üçü ise inşa-tamire dairdir. Günümüze ulaşamayan medresenin kitabesi ise inşaya ilişkin bilgileri üzerinde bulundurmaktadır.

Ait oldukları dönemler incelendiğinde kitabelerden birinin 17., beşinin 18., on ikisinin 19., dördünün ise 20. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Kitabelerden birinin üzerinde tarih yer almadığından dönemi tespit edilmemektedir.

⁴ Ketebe kısmını okuyan ve okuduğum kitabeleri kontrol eden hocam Prof. Dr. Kerim Türkmen’e teşekkür ederim.

Kitabelerin yazılma sebeplerinden biri ve en önemlisi tarih bilgisinin aktarılmasıdır. İncelenen kitabelerden sadece birinde tahribattan dolayı tarih kısmı okunamamıştır. Kitabelerde rakam, yazı ve eb-ced yöntemi ile tarih düşürülmüştür. Bu yöntemlerin bazılarının bir arada kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir. Balkayası Köyü Camisi'nde hem rakam, hem eb-ced, Balkayası Köyü Çeşmesi'nde ise hem rakam, hem yazı ile tarih belirtilmiştir. Diğer örneklerde sadece rakamla tarih verilmiştir.

Kitabelerin yirmi ikisi taş üzerine biri ise mermer malzeme üzerine işlenmiştir. İlçedeki tek eğitim kurumu olan Ali Bey Medresesi'nin inşa kitabesi mermer üzerine işlenmiştir. Süsleme açısından bakıldığında genel olarak sade bir düzenleme görülmektedir. Süsleme unsuru sayılabilecek unsurlar, beş kollu yıldız, ay-yıldız, altı kollu rozet ve vazodan çıkan lale kompozisyonudur. Balkayası Köyü Camisi kitabelerinde beş kollu yıldız ve altı kollu rozet, Modanlı Köyü Camisi kitabesinde ay-yıldız ve altı kollu rozet motifi yer almaktadır. Öğrendik Köyü Çeşmesi'nin kitabesi ise vazodan çıkan lale kompozisyonu ile bezelidir. Lale Devri'nin karakteristik süsleme motifi, vazodan çıkan lale kompozisyonu taşra çeşmeleri üzerinde nadir olarak görülmektedir (Atak, 2014, s. 426; Topçu, 2012, s. 50). Kitabelerin tamamı celi-sülüs hat ile yazılmış olup, çoğunluğu taşra üslubunu yansıtan ibtidâi örneklerdir. Yazılar taş üzerine, biri dışında, oymakabartma olarak işlenmiştir. Modanlı Köyü Camisi'nin kitabesinde ise yazı kazınmıştır.

Kitabe metinlerinde, yazım gerekçesinin, (inşa-tamir) yanı sıra besmele-i şerif, kelime-i tevhid, ayet, hadis, dua gibi dini muhtevalı ibarelerle birlikte ketebe, bani, meslek grupları ve toplumsal statü belirten ünvanlara dair çeşitli veriler yer almaktadır.

Kitabelerde; Bakara Sûresi 149., ve Zümer Sûresi 73. ayetler karşımıza çıkmaktadır. Ayetlerin bulunduğu yer ve anlam ilişkisi değerlendirildiğinde, uyumsuzluklar olduğu görülmektedir. Pul Köyü Camisi'nde; Namaz esnasında yönelinecek yeri belirten Bakara Sûresi 149. ayet mihrapta yer almalıyken giriş kapısı üzerinde, giriş kapısı üzerine konulması daha uygun olan Ali İmran Sûresi 37. ayet ise mihrap üzerine yazılmıştır⁵. Şenpınar (Vahşen) Camisi'nde ise Zümer Sûresi'nin 73. ayeti içeriğine uygun olarak giriş kapısı üzerindeki kitabeye yazılmıştır. Hadis örneği ise sadece Pul Köyü Camisi harim giriş kapısı üzerindeki kitabede yer almaktadır. Bu hadis, namaz kılmak ve tövbe etmekte acele edilmesini buyurmakta olup bulunduğu yerle içerik bakımından uygunluk arz etmektedir. A'râf Sûresi 188. ve Kehf Sûresi 39. ayetlerde geçen ve "Allah'ın istediği şey olur, istemediği olmaz" anlamına gelen ve çoğunlukla nazara karşı koruyucu olarak söylenen "Mâ-şâallah" ibaresine Beyelması, Pul, Modanlı, Başpınar camileri ile

⁵ Mihrab üzerindeki ayet ile dört halife isimleri inşaya ilişkin bilgi içermediği için zikredilmemiştir.

Modanlı, Öğrendik, Balkayası çeşmelerinde rastlamaktayız. Bu ibare düz yazı formunda yazıldığı gibi tuğra ve madalyon şeklinde istif edilmiş ve her şeyin Allah'ın isteği-desteği ile meydana geldiğini vurgulamak, kötülüklerden korunmak amacıyla konulmuştur. Yenipayam Köyü Camisi giriş kapısı üzerinde yer alan “Ey kapıları açan (Allah'ım) bize hayır kapılarını aç” duası konulduğu yer ile mana bakımından tam anlamıyla uyum sağlamaktadır. Besmele-i şerif Şenpınar (Vahşen) ve Pul Köyü camilerinde, kelime-i tevhid ise sadece Pul Köyü Camisi'nde görülmektedir. İncelenen örneklerdeki ünvanlar; sultan, han, paşa, nazır, muharrir, zâim, hacı, ağa, molla, arabacıbaşı, ketebehu, efendi, yüzbaşı, topçu yüzbaşı, binbaşı ve kurenâ şeklinde sıralanmaktadır. Bu ünvanlardan sultan ve han kelimesi, padişah ve hükümdar, paşa kelimesi, general, nazır kelimesi, bakan, muharrir kelimesi, yazı yazan-katib, zâim kelimesi, zeamet sahibi, hacı kelimesi, hacca giden, ketebehu kelimesi, hattat (Devellioğlu, 2002, s. 323, 854, 812, 669, 1166, 306, 512), ağa kelimesi, okuyup yazma bilenlere verilen şeref ünvanı, molla kelimesi, büyük âlim-hoca, efendi kelimesi, okumuşlara ve ulema ile erbab-ı kaleme mahsus ünvan, kurenâ kelimesi ise hükümdarın yakınlarında olan zat, mabeynci (Şemseddin Sami, 1317, s. 38, 1398, 138, 1065), yüzbaşı, topçu yüzbaşı ve binbaşı askerlik mesleğine ilişkin rütbelere, arabacıbaşı kelimesi, arabacı esnafının lideri, anlamlarına gelmektedir.

Banilerin memleketleri veya doğdukları yere dair bilgi, sadece Aşağı Cami ile Şenpınar (Vahşen) Camisi'ne ait kitabelerde bulunmaktadır. Kitabe metinlerini yazan ketebe kaydı ise sadece Ali Bey Medresesi, Balkayası Köyü Camisi ve Balkayası Köyü Çeşmesi'ne ait kitabelerde yer almaktadır.

Banilerin korunma, bağışlanma, fatiha, rahmet dilenme gibi isteklerini belirten ifadeleri, Beyelması Köyü Camisi, Aşağı Cami, Yenipayam Köyü Camisi, Başpınar Camisi, Pul Köyü Çeşmesi, Öğrendik Köyü Çeşmesi, Balkayası Köyü Çeşmesi, Yenipayam Çeşmesi, Beyelması Köyü Çeşmesi ve Yüzbaşı Mehmed Latif Çeşmesi kitabelerinde görmektediriz.

Kitabelerde dikkat çeken hususlardan biri de “sebeb'ül bina” ve “sebep oldu” şeklindeki ibarelerdir. Bu ibare yapılan işe vesile olmak, öncülük etmek şeklinde değerlendirilebilir. İbarenin önünde veya sonunda yer alan isimler, yapıların inşası veya onarımına öncülük eden kişiler olmalıdır. Bu öncülük işgücü desteği şeklinde olabileceği gibi maddi destek sağlama şeklinde de olabilir. Dolayısıyla inşa veya onarım işi, muhtemelen bahsi geçen kişilerin öncülüğünde, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ile gerçekleştirilmiştir.

Kitabe metinlerinde edebi bir akış sağlanmaya gayret edildiği incelenen örneklerden anlaşılmaktadır. Mısra sonlarındaki sözcüklerde ses benzerliği meydana getirilerek kafiye oluşturulmuştur. Bu örnekleri; Beyelması Köyü Camisi, Ağın Aşağı Cami, Yeni Payam Köyü Camisi, Pul

Köyü Camisi (harim giriş kapısı), Başpınar Camisi, Pul Köyü Çeşmesi (tamir), Balkayası Köyü Çeşmesi, Yenipayam Köyü Çeşmesi, Beyelması Köyü Çeşmesi, Yüzbaşı Mehmed Latif Çeşmesi ve Ali Bey Medresesi kitabelerinin metinlerinde görmekteyiz.

Sonuç olarak incelediğimiz kitabeler, Ağın İlçesi'nin merkezi ve köylerinde yer alan cami, medrese ve çeşmelerin hangi tarihte, kim tarafından inşa ettirildiğini veya onartıldığı gibi bilgileri öğrenmemizi sağlamıştır. Bu bilgilerin yanı sıra dönemin kültürel, sosyal ve ekonomik koşullarına dair kısmi veriler de kitabelerden öğrenilmiştir. Kitabelerdeki bilgilerden imar ve inşa faaliyetlerini gerçekleştiren kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan yörenin önde gelen isimleri olduğu tespit edilmiştir. Bugün çeşitli sebeplerle bilinçli ya da bilinçsiz olarak kitabeler yok edilmektedir. Bu sebeple eserlerin soy kütüğü olan kitabelerin bir an evvel tespit, tescil, bakım, onarım ve korunmasının yetkililerce yapılması gerekmektedir. Bilim adamlarının ise bu kitabeleri zaman geçirmeksizin inceleyerek neşretmesi, eserlerin yapımı kadar önemli ve değerlidir.

KAYNAKLAR

- Aydoğmuş, G., (1992). *Ak Topraklar Üzerinde Bir İlçe Ağın*. Ankara: Kar Ofset.
- Beydemir, İ. N., (1999) *Yöresiyle Ağın*. Ankara: Kubbealtı Yayıncılık.
- Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. (2014). (E. M. H. Yazır, Haz.), (M. Ş. Doğan, Sad.). İstanbul: Seda Yayınları.
- (1310). *Salname-i Vilayet-i Mamûratü'l-aziz*. Vilayet Matbaası.
- Şemseddin S. (1306). *Kâmûsu'l A'lâm* (C. 1). İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şemseddin S. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Atak, E. (2014). *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topçu, S. M. (2012). Kayserili Mimar El-Hac Mehmet Ağa'nın Kayseri'deki Hayratı. *Karadeniz*, (13), 47-62.